

مجموعه حقوق بین الملل (۲)

دکتر جمشید ممتاز

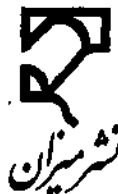
استاد دانشگاه تهران

حقوق بین الملل سلاح های کشتار جمعی

ترجمه و تحقیق

دکتر امیرحسین رنجبریان

استادیار دانشگاه تهران

سرشناسه : جمشید، ممتاز، ۱۳۲۱ -
 عنوان و نام پدیدآور : حقوق بین الملل سلاح های کشتار جمعی،
 جمشید ممتاز.
 مشخصات نشر : تهران، نشر میزان ۱۳۹۰.
 مشخصات ظاهری : ۱۴۴ ص.
 فروست : نشر میزان ۵۳۰
 شابک : 978-964-511-329-0
 وضعیت فهرست نویسی : فیفا
 یادداشت : سلاح های شیمیایی -- بیولوژیک
 موضوع : حقوق بین الملل
 موضوع : سلاح های کشتار جمعی
 موضوع : جنگ — حقوق بین الملل
 شناسه افزوده : امیرحسین رنجبریان، ترجمه و تحقیق.
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۰ ۴/۶۳۷۴KZ
 رده بندی دیویی : ۷۲/۳۲۱
 شماره کتابشناسی ملی : ۵۳۵۲۶۵۴

۵۳۰

نشر میزان

حقوق بین الملل و سلاح های کشتار جمعی

دکتر جمشید ممتاز

استاد دانشگاه تهران

ترجمه و تحقیق: دکتر امیرحسین رنجبریان

چاپ اول: بهار ۱۳۹۰

قیمت: ۳۵۰۰ تومان

شماره: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۱-۳۲۹-۰

فروشگاه مرکزی: خ انقلاب، رویروی درب اصلی دانشگاه تهران، ابتدای خ فخررازی، پلاک ۸۳، تلفن ۶۶۴۶۷۷۷۰

واحد پخش و فروش: خیابان سمیه، بین مفتح و فرصت، پلاک ۱۰۴، تلفن ۸۸۳۲۹۵۲۹-۳۱

دفتر مرکزی: خیابان ایرانشهر جنوبی، جنب مسجدجلیلی، بن بست قره گزلو، پلاک ۱، واحد ۶، تلفن ۸۸۳۰۶۲۰۲

فهرست مطالب

۷	 یادداشت مترجم
۱۳	 بخش مقدماتی
۱۳	 اول - سلاحهای کشتار جمعی
۱۳	 ۱ - معیار تشخیص
۱۴	 ۲ - تعریف
۱۶	 دوم - توجه فزاینده جامعه بین‌المللی
۱۶	 ۱ - افزایش خطر تکثیر سلاحهای کشتار جمعی
۱۸	 ۲ - شتاب در قانونمند کردن سلاحهای کشتار جمعی
۱۹	 بخش اول: خلع سلاح بیولوژیک و شیمیایی
۱۹	 اول - تقیصه‌های پروتکل ژنو ۱۹۲۵
۲۱	 دوم - کنوانسیون منع گسترش سلاحهای بیولوژیک ۱۹۷۲
۲۱	 ۱ - تفکیک بین سلاح بیولوژیک و سلاح شیمیایی
۲۲	 ۲ - تعهدات کنوانسیون منع سلاحهای بیولوژیک
۲۳	 سوم - کنوانسیون منع گسترش سلاحهای شیمیایی ۱۹۹۳
۲۳	 ۱ - پیشینه کنوانسیون
۲۷	 ۲ - تعهدات کنوانسیون
۳۳	 بخش دوم: سلاح هسته‌ای
۳۵	 اول - معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای ۱۹۶۸
۳۶	 ۱ - تعهدات دولتهای فاقد سلاح هسته‌ای
۳۷	 ۲ - تعهدات دولتهای مجهز به سلاح هسته‌ای
۴۲	 دوم - مناطق عاری از سلاح هسته‌ای
۴۳	 ۱ - مفهوم سازی از منطقه عاری از سلاح هسته‌ای
۴۵	 ۲ - تکلیف قدرتهای هسته‌ای نسبت به مناطق عاری از سلاح هسته‌ای

- ۳- پیشنهاد های ایجاد مناطق جدید ۴۷
- سوم- رأی مشورتی دیوان بین المللی دادگستری دربارهٔ مشروعیت تهدید یا استفاده از سلاح هسته ای ۵۱
- ۱- حقوق بین الملل بشردوستانه حاکم بر سلاح هسته ای است ۵۴
- ۲- اعمال اصل تفکیک بین اهداف نظامی و غیرنظامی بر سلاح هسته ای ۵۵
- ۳- اعمال اصل محدودیت حق متخاصمان برای انتخاب جنگ افزار در مورد سلاح هسته ای ۵۷
- بخش سوم- نظارت بر رعایت مقررات سلاح های کشتار جمعی ۶۱
- اول- ضعف های نظام نظارتی معاهده منع گسترش ۶۱
- ۱- ناتوانی آژانس بین المللی انرژی اتمی ۶۱
- ۲- جایگزین های نظام نظارتی آژانس ۶۳
- ۳- معاهده منع کامل آزمایش های هسته ای ۶۶
- دوم- نظام نظارتی کنوانسیون منع سلاح های شیمیایی: بازرسی اعتراضی ۶۸
- سوم- مذاکره برای تکمیل ترتیبات نظارتی کنوانسیون منع سلاح های بیولوژیک ۷۰
- نتیجه ۷۳
- پی نویس ها ۷۴
- ضمائم ۸۷
- ۱- پروتکل ۱۹۲۵ ۸۷
- ۲- کنوانسیون منع سلاح های بیولوژیک ۱۹۷۲ ۸۹
- ۳- معاهده منع گسترش سلاح های هسته ای ۱۹۶۸ ۹۴
- ۴- کنوانسیون منع سلاح های شیمیایی ۱۹۹۳ ۱۰۰
- ۵- موافقتنامه های همکاری در زمینه استفاده صلح جویانه از انرژی هسته ای بین ایران و روسیه ۱۳۶
- ۶- موافقتنامه همکاری در زمینه کاربردهای صلح جویانه از انرژی هسته ای بین ایران و چین ۱۴۰

بسم الله الرحمن الرحيم

یادداشت مترجم

در باغهای اول پیروزی، دانش عجیب شکوفا شد، عجیب درخشید، ولیک دولت مستعجل بود، اجیر ماده پرستان شد، اسیر خودنمایی و فخر و حق شادکامی انسان به تلخکامی پیوست...
سپاس نعمتها را انسان می دارد، پس قدر «برق» را می داند و قدر سرعت «طیاره» را، اما در زیر آسیاب بی مروت بمب، زبان و مغز آرد شده چگونه شکر بگوید، و زانوان قطع شده چگونه پیش پای مختبر موشک، به احترام برخیزد.

طاهره صفارزاده، شاعر معاصر (۱)

بررسیهای باستان شناسی نشان می دهد که تا نخستین دوره های نوسنگی، خبری از جنگ نیست. ولی در ادوار بعدی عصر نوسنگی بشر توانست سلاح بسازد و جنگ بین هموعان به طور فزاینده ای آغاز شد. (۲)

این واقعیتی مسلم است که «پیشرفت تکنولوژی همواره توان نهفته ای برای ویرانگری در بطن خود پرورش می دهد»^(۳) و قوه سلاح سازی بشر پایه پای پیشرفت علوم به پیش آمده است. تا به امروز که سلاحهای هراس آور کشتار جمعی قادرند تمدن قرن بیستم را به همان وضع پیش از عصر صنعت بازگردانند. قدرت ویرانگر ماشین جنگی جدید، چیزی جز نتیجه طبیعی قدرت پرهیجان تکنولوژی صنعتی امروزی نیست. از تأسف بارترین جنبه های زندگی بشر در سالهای پایانی قرن بیستم صرف مقادیر هنگفت پول برای ساخت جنگ افزار و نابودی هموعان خود است.

به رغم هیاهوی نظم نوین جهانی که طبعاً مستلزم کاهش تهدید ناشی از جنگ افزارهای وحشتناک است، نه تنها قدرتهای بزرگ از تولید و فروش انواع آن چشم

نمی‌پوشند بلکه تنور تولید سلاحهای مهلکتر و مخربتر با فن‌آوری پیشرفته را هر روز داغتر می‌کنند. هم‌اینک تهدید ناشی از وجود این سلاحها به‌خصوص سلاحهای کشتار جمعی به‌گونه‌ای است که نمی‌توان آن را نادیده گرفت و با خیال آسوده از امنیت بین‌المللی سخن گفت.^(۴) امنیتی که تک‌تک اعضای جامعه بین‌المللی به آن نیازمندند.

در عین حال ممکن است بعضی معتقد باشند که سلاحهای کشتار جمعی و به‌خصوص سلاح هسته‌ای بیشتر به قدرتهای دارنده آن مربوط می‌شود و بقیه را با آن کاری نیست. ولی با نگاهی عمیقتر آشکار می‌شود که در این صحنه از سهم و نفع دیگران نباید غفلت کرد. چرا که «خطر جنگ هسته‌ای چنان است که دامن نوع بشر را به تمامی می‌گیرد و منافع نوع بشر در این مورد یکی می‌شود. دلایلی که برای جهاد بر ضد جنگ هسته‌ای اقامه می‌شود، چنانکه برای غرب، شرق و ملل غیرمتعهد به یک اندازه کشش و قوت دارد».^(۵)

از همین روست که موضوع خلع سلاح، خصوصاً سلاحهای کشتار جمعی و بالاخص سلاحهای اتمی به دلیل پیوند نزدیک آن با صلح و امنیت بین‌المللی، به یکی از چند مسئله اصلی جامعه بین‌المللی بدل شده است و همت و تلاش بسیاری از کشورهای در حال توسعه نیز مصروف آن می‌شود. قطعنامه‌های متعدد مجمع عمومی سازمان ملل و درخواست رأی مشورتی از دیوان بین‌المللی دادگستری که منتهی به رأی ۸ ژوئیه ۱۹۹۶ این دیوان شد، بخشی از آخرین تلاشهای این دسته از کشورهاست که به شکلهای دیگر همچنان ادامه دارد.

شورای امنیت خود تکثیر این سلاحها را تهدید بر صلح و امنیت بین‌المللی می‌داند.^(۶) دبیرکل پیشین سازمان ملل، کاهش موجودی و عدم استفاده از سلاحهای کشتار جمعی را از جمله لوازم اصلی صلح جهانی خوانده است^(۷) و دبیرکل کنونی نیز رفع تهدید سلاحهای کشتار جمعی را آرزوی همه مردم در سراسر جهان و خلع سلاح هسته‌ای را از اولویتهای جامعه بین‌المللی می‌داند.^(۸) هم او اعتقاد دارد که باید قدر موفقیتهایی را که در راه مبارزه با سلاحهای کشتار جمعی به دست آمده، دانست و آخرین قدمها را برای برچیدن نهایی ذخائر این سلاحها برداشت.^(۹) با این همه دارندگان صدها سلاحهای هسته‌ای حاضر نیستند به خواست اکثریت دولتها تن در دهند. دفاع

دولتهایی چون آمریکا، انگلستان و فرانسه از نظریه «عدم ممنوعیت استفاده از سلاح هسته‌ای» در قضیه رأی مشورتی یادشده، گواه روشنی بر این است که از نظر آنان چنانچه شرایط ایجاب کند از سلاح هسته‌ای هم می‌توان استفاده کرد. همین نشان دهنده ضرورت ادامه تلاشها در این زمینه است که خود این امر از تحقیقات علمی بی‌نیاز نمی‌تواند بود.

آنچه که در مقام تحقیق دربارهٔ سلاحهای کشتارجمعی توجه به آن ضروری است و لزوم این قبیل پژوهشها را دوچندان می‌کند، اینکه کشور ما خود از آسیب‌دیدگان اصلی این سلاحها در سالهای اخیر است. دور نیست سالهای جنگ عراق که بسیاری از رزمندگان ایرانی با حملات شیمیایی عراق مصدوم شده یا به شهادت رسیدند. به همین دلیل جمهوری اسلامی ایران در عرصه مبارزه با این سلاحها همواره فعال بوده و به معاهدات بین‌المللی مربوط پیوسته است.^(۱۰)

تحقیق حاضر، تحلیل مختصری است که خطوط اصلی حقوق بین‌الملل دربارهٔ سلاحهای کشتارجمعی را با نظر به آخرین تحولات باز می‌خواند. این کتاب برگردان متنی است که جناب آقای دکتر جمشید ممتاز، استاد دانشگاه تهران، با همین عنوان^(۱۱) در زمستان ۱۳۷۵ به زبان فرانسه در انستیتوی حقوق بین‌الملل دانشگاه ارسطو در شهر سالونیک (یونان) اجلاس ۱۹۹۶ ارائه کرده‌اند، و بنا به نظر ایشان به ترجمهٔ آن اقدام شد. ضمن ترجمه، نکاتی به آن اضافه شده است که بخشی اختصاصاً مربوط به کشور ماست و بخش دیگر مطالبی است که برای توضیح بیشتر یا ذکر آخرین تحولات مهم پس از زمان نگارش آن آورده شده‌اند. این اضافات با علامت * مشخص شده و به صورت زیرنویس آمده‌اند. همچنین مناسب دیده شد، گزیده‌ای از اسناد مهم بین‌المللی که به آن استناد کرده‌ایم، به عنوان ضمایم این کتاب در اختیار خوانندگان قرار گیرد.

امیرحسین رنجبریان

پی‌نویس

- (۱) برگرفته از شعر «ناقوسها در بازگشت» سروده دکتر طاهره صفارزاده، منتشر شده در روزنامه اطلاعات، شماره ۱۸۹۵۷، مورخ ۱۳۶۸/۱۱/۱، صفحه ۶.
 - (۲) گرهارد لنسکی، جین لنسکی: سیر جوامع بشری، ترجمه دکتر ناصر موفقیان، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۶۹، صفحه ۱۹۹.
 - (۳) همان‌جا، صفحه ۴۳۴.
 - (۴) دکتر اصغر جعفری ولدانی، فریده حق شناس، نیلوفر حق شناس، محمدسعید عصایی: ایران و نظم نوین اقتصادی، معاونت اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی، تهران، ۱۳۷۴، صفحات ۶۲ - ۶۰.
 - (۵) برتراند راسل: حقیقت و افسانه، ترجمه منصور مشکین‌پوش، انتشارات رازی، تهران، ۱۳۶۱، صفحه ۳۱۴.
 - (۶) بیانیه رئیس شورای امنیت در پایان نشست سران دولتهای عضو این شورا مورخ ۳۱ ژانویه ۱۹۹۲.
برای اطلاع از متن آن نک به:
- Revue Générale de Droit International Public, Tome 96. 1992. p. 259.
- 7) Boutros. Boutros – Ghali: An Agenda for peace, United Nations, New York, 1992. p. 2.
 - 8) Kofi Annan: Address of the Secretary – General to the Conference on Disarmament 30 January 1997, in DISARMAMENT, vol. XIX, No 3, 1996, pp. 1 – 3
 - 9) Kofi Annan: Renewal amid Transition (Annual Report on the work of the Organization) United Nations, New York, 1997. p. 37.
 - (۱۰) برای اطلاع از مواضع رسمی جمهوری اسلامی ایران راجع به سلاحهای کشتار جمعی نک به: مجله سیاست خارجی، سال یازدهم، شماره ۲، تابستان ۱۳۷۶.

صفحات ۵۰۴-۵۰۳ و شماره ۳، پاییز ۱۳۷۶، صفحات ۹۰۷-۹۰۶.
همچنین برای اطلاع از تحلیل کلی دولت جمهوری اسلامی ایران از تهدیدات امنیتی
سلاحهای کشتار جمعی، تعهدات دولتهای هسته‌ای و پایبندی ایران به تعهدات
بین‌المللی نک به: سخترانی دکتر کمال خرازی، وزیر امور خارجه، در پنجاه و دومین
اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل متحد، نیویورک - ۳۱ شهریور ۱۳۷۶، صفحات ۱۸-
۱۵.

11) «Le Droit International des Armes de Destruction Massive»

اصطلاح «سلاحهای کشتار جمعی» نخستین بار در سال ۱۹۴۸، در یکی از اسناد کمیسیون تسلیحات نوع کلاسیک به کار رفت^(۱) و از آن پس رواج گسترده‌ای یافت. سلاحهای کشتار جمعی شامل سلاحهای اتمی، باکتریولوژیک و شیمیایی است که گاه با علامت اختصاری A.B.C از آنها یاد می‌شود* و در مقابل سلاحهایی قرار دارند که به سلاحهای متعارف موسوم هستند. در واپسین سالهای قرن بیستم توجه فزایندهٔ جامعهٔ بین‌المللی بیش از پیش به این سلاحها معطوف شده است.

* در زبان فارسی، علامت مخفف این سلاحها «ش. م.» است که نیروهای نظامی در تعلیمات خود تحت همین عنوان نحوهٔ مقابله با آن را می‌آموزند. این حروف مخفف عبارات شیمیایی، میکربی و هسته‌ای است. گاهی نیز از این سلاحها با عنوان «ش. م. ر» یاد می‌شود که حرف «ر» مخفف کلمهٔ رادیواکتیو است.

بخش مقدماتی

اول - سلاحهای کشتار جمعی

اگرچه اختلاف و شبهه‌ای نسبت به نامگذاری این سلاحها به «کشتار جمعی»^{*} به نظر نمی‌رسد، ولی توضیحی مختصر راجع به معیار تشخیص و خصوصیات آنها ضروری می‌نماید.

۱ - معیار تشخیص

به‌طور کلی دو معیار برای تشخیص این سلاحها از سایر تسلیحات مطرح است. یکی قدرت تخریبی این سلاحها و دیگری اهداف آنها.

- معیار قدرت در توافقات پاریس ۱۹۵۴ راجع به پیوستن آلمان فدرال به پیمان آتلانتیک شمالی مطرح شد. مطابق ضمیمه شماره ۲ پروتکل سوم توافقات مذکور، ناظر به کنترل تسلیحات، سلاحهایی که قابلیت انهدام و زیانهای گسترده و یا ایجاد مسمومیت در سطح وسیع را دارند باید در زمره این سلاحها قرار گیرند. با این وجود تکیه بر معیار قدرت تخریب به تنهایی برای توصیف سلاحهای کشتار جمعی کافی نیست. زیرا در حال حاضر اگر از سلاحهای موسوم به متعارف نیز استفاده سوء شود، نتایج و آثار مشابهی به بار می‌آید. بمبارانهای وسیع شهرهای آلمان در ماههای پایانی جنگ جهانی دوم، مؤید همین مطلب است. از این رو توجه به معیاری دیگر نیز ضرورت دارد.

- براساس معیار دوم تنها به سلاحهایی می‌توان سلاح کشتار جمعی اطلاق کرد که ماهیتاً جز به منظور انهدام وسیع به کار نمی‌روند و آثار مخرب آن، چنان است که نمی‌تواند به اهداف معینی محدود شود.^(۲) بنا به این معیار که مقبول کمیته بین‌المللی

* این سلاحها با معادلهای دیگری هم شناخته می‌شوند، مانند «انهدام جمعی» یا «امحای جمعی». از آنجا که عموماً وجه صدمات انسانی این سلاحها بیشتر از سایر جهات مورد نظر است و واژه «کشتار» در رساندن ماهیت مخوف آنها رساتر است، ما هم اصطلاح «کشتار جمعی» را برگزیده‌ایم. در عین حال که اصطلاح اخیر رایجتر از دیگر برابره‌های آن در زبان فارسی است.

صلیب سرخ هم افتاده است، تمام سلاحهایی که بنا به ماهیت خود و نحوه استفاده از آن موجب آثار مخرب غیرقابل تفکیک می‌شوند، در زمره سلاحهای کشتار جمعی قرار می‌گیرند.^(۳) این آثار عموماً غیرقابل پیش‌بینی و مهارناشدنی است که به همین سبب این سلاحها را سلاح وحشت نیز می‌نامند.

به هر صورت، هریک از این معیارها که در نظر باشد، سلاحهای کشتار جمعی باید به‌نحوی تعریف شوند که همانند تعریف کمیسیون تسلیحات نوع کلاسیک در بردارنده سلاحهای زیر باشد: «سلاحهای انفجار اتمی، سلاحهایی که با مواد رادیواکتیو عمل می‌کنند، سلاحهای بیولوژیک و شیمیایی که احتمال مرگ را به دنبال دارند و تمام سلاحهایی که در آینده تولید می‌شوند و از حیث تخریب دارای آثار مشابهی باشند».^(۴)

۲- تعریف

احصای سلاحهای مذکور و تعریف کلی آنها به سلاحهای کشتار جمعی مورد قبول همگان است ولی نسبت به تعریف هریک از سه نوع سلاح یادشده اتفاق نظر حاصل نیست. به آن سبب که جز در مورد سلاح شیمیایی، تعریفی عهدنامه‌ای از دو سلاح دیگر وجود ندارد. این نقص نه از سر اتفاق بلکه به دلیل تمایل آمریکا و شوروی پدید آمده است. زیرا این دو دولت که سهم اصلی را در ترتیبات بین‌المللی مربوط داشته‌اند، ترجیح داده‌اند تا از تعاریف و قالبهای کاملاً دقیق اجتناب شود.

– تعریف سلاح اتمی؛

از آنجا که در تنها سند عهدنامه‌ای با ابعاد تقریباً جهانی یعنی معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای ۱۹۶۸، تعریفی از سلاح اتمی نشده است، برای تعریف این سلاح عموماً به ضمیمه پروتکل توافقات پاریس استناد می‌شود که قبلاً ذکر آن رفت. مطابق تعریف این سند، سلاح اتمی عبارت است از «سلاحی که در ساخت آن از مواد منفجره هسته‌ای یا ایزوتوپهای رادیواکتیو استفاده شده است و در اثر انفجار یا دیگر تغییرات هسته‌ای، قادر به انهدام یا مسمومیت در سطح بسیار گسترده است».^(۵)

– تعریف سلاح بیولوژیک

از سلاح بیولوژیک نیز در کنوانسیون ۱۹۷۲ «راجع به منع گسترش، تولید و انباشت سلاحهای باکتریولوژیک (بیولوژیک) و سمی و انهدام آنها» تعریفی به دست داده نشده است و باید تعریف این سلاح را در اسناد دیگری جست. در گزارشی از دبیرکل سازمان ملل که با همکاری جمعی از کارشناسان تهیه شده است، تعریفی برای این سلاح پیشنهاد

شده که ظاهراً متخصصین هم با آن موافقت. مطابق این تعریف سلاح بیولوژیک عبارت است از «هر ماده بیولوژیک که تأثیر آن وابسته به تکثیر در داخل ارگانیسم هدف بوده و برای آنکه باعث بیماری یا مرگ در انسان، حیوان و گیاه شود، در جنگ مورد استفاده قرار می‌گیرد».^(۶)

— تعریف سلاح شیمیایی

در همان گزارش دبیرکل، سلاح شیمیایی هم تعریف شده که براساس آن سلاح شیمیایی شامل «تمام مواد شیمیایی خواه به صورت گاز، مایع یا جامد است که به خاطر اثرات سمی مستقیم روی انسان، حیوان و گیاه به کار گرفته می‌شوند». همین تعریف مبنای تعریف سلاح شیمیایی در «کنوانسیون منع گسترش، تولید، انباشت و به کارگیری سلاحهای شیمیایی و انهدام آنها» مصوب ۱۹۹۳، البته به شکلی کاملتر و با ذکر جزئیات، قرار گرفته است. ماده ۲ کنوانسیون، اختصاص به تعاریف و معیارهای سلاح شیمیایی، مواد شیمیایی سمی و پیش‌سازها دارد.*

سلاحهای شیمیایی و بیولوژیک خصوصیات مشترکی دارند. عوارض و آثار آنها قابل پیش‌بینی نیست و غیرنظامیان در مقابل آن، بسیار آسیب‌پذیرتر از نظامیان هستند. مقابله با این سلاحها، اگر نه غیرممکن ولی فوق‌العاده مشکل است و به لحاظ سهولت تهیه و دست‌یابی، به آنها لقب «سلاح فقرا» داده‌اند. اما واقعیت آن است که هر قدر تولید این سلاحها و وسایل پرتاب آنها به آسانی و هزینه‌ای اندک میسر است، در عوض دفاع از نیروها در مقابل این سلاحها و فراهم کردن تجهیزات حفاظتی و نیروی انسانی

* براساس بند ۱ ماده ۲ کنوانسیون، سلاحهای شیمیایی جمعاً یا به تنهایی عبارتند از الف - مواد شیمیایی و سمی و پیش‌سازهای آنها، ب - مهمات و ادوات که اختصاصاً برای کشتار یا دیگر صلحنامه‌ها از طریق خواص سمی مواد شیمیایی سمی طراحی شده و در نتیجه کاربرد این مهمات و ادوات رها می‌شوند، پ - هر نوع تجهیزاتی که اختصاصاً برای استفاده مستقیم در ارتباط با کاربرد مهمات و ادوات مذکور در قسمت ب طراحی شده‌اند.

مطابق بند ۲ همین ماده، مواد شیمیایی سمی عبارتند از: هر نوع ماده شیمیایی که از طریق کشش شیمیایی در روند زندگی بتواند موجب مرگ، ناتوانی موقت یا آسیب دائم انسانها یا حیوانات گردد.

هنجرتین «پیش‌ساز» (precursor) عبارت است از هر نوع معرف شیمیایی که در هر مرحله از تولید ماده شیمیایی سمی به هر روشی به کار رود. این شامل هرگونه جزء کلیدی یک سیستم دوگانه یا چند جزئی شیمیایی می‌شود. جزء کلیدی بنا به تعریف بند ۴ همین ماده عبارت است از پیش‌سازی که دارای مهمترین نقش در تعیین خواص سمی محصول نهایی بوده و به سرعت با سایر مواد شیمیایی در سیستمهای دو یا چند جزئی واکنش انجام می‌دهد.

کارآزموده، بسیار سخت و پرهزینه است.

دوم - توجه فزاینده جامعه بین المللی

امکان گسترش افقی سلاحهای کشتار جمعی، به مراتب خطرات بیشتری برای صلح و امنیت بین المللی در پی دارد تا گسترش عمودی آن توسط دو ابرقدرت،* و همین دلیل توجه فزاینده جامعه بین المللی به موضوع سلاحهای کشتار جمعی است. این وضعیت سبب شده تا روند قانونگذاری بین المللی در این زمینه شتاب محسوس تری بیابد.

۱ - افزایش خطر تکثیر سلاحهای کشتار جمعی

وقوع سه واقعه در سالهای اخیر، بیش از پیش نگرانی جامعه بین المللی را نسبت به افزایش خطر تکثیر سلاحهای کشتار جمعی برانگیخت.

- نخست خبردار شدن سازمان ملل و آژانس بین المللی انرژی اتمی از وجود مواد و تجهیزات تولید سلاحهای کشتار جمعی در عراق که پس از پایان جنگ متحدین کویت با عراق پرده از آن برداشته شد. بنا به گزارش آژانس بین المللی انرژی اتمی در اوت ۱۹۹۵ (مرداد ۱۳۷۴)، عراق برنامه‌ای فشرده را برای تولید نوعی سلاح هسته‌ای با استفاده اورانیوم غنی شده در راکتور تحقیقاتی طریقه در دست اجرا داشته است. در حالی که این نیروگاه از مدتها قبل تحت بازرسیهای آژانس قرار داشت.

- دوم خودداری کره شمالی از مذاکره و اجرای ترتیبات حفاظتی و نظارت بر صلح آمیز بودن فعالیتهای هسته‌ای این دولت، به رغم عضویت در معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای بود. پیشنهادهای کمک آمریکا و فشارهای بین المللی نیز نتوانست زمینه اعتماد را به طور جدی فراهم آورد. در حالی که کره شمالی در سپتامبر ۱۹۹۵ (شهریور ۱۳۷۴) موافقتنامه‌ای جهت عکسبرداری از تأسیسات غنی سازی خود با

* به طور کلی خطر گسترش سلاحهای هسته‌ای به دو جهت است، یکی تکثیر این سلاحها توسط قدرتهای هسته‌ای و دیگری انتشار و انتقال این سلاح به دولتهای غیرهسته‌ای و در نتیجه تکثیر آن در سطح جهان. از این روی هرچند که منع گسترش، تنها به معنای عدم افزایش عددی سلاحهای هسته‌ای به نظر می‌آید، ولی در معنای عام، عدم پراکندگی این سلاحها را هم در بر دارد. گسترش عمودی و افقی از همین جهت معنا می‌یابد. گسترش عمودی به معنای افزایش توانایی و قدرت پنج دولت صاحب سلاح هسته‌ای است و گسترش افقی یعنی انتقال این سلاحها به دولتهای غیرهسته‌ای. روشن است که دستیابی تعداد بیشتری از دولتها به سلاح هسته‌ای، وضعیت را از آنچه هست، مخاطره آمیزتر خواهد کرد.

آژانس امضا کرده بود، به دلیل شروط جدید و غیرقابل قبول این دولت، بازرسان آژانس تا پایان آن سال موفق به بازرسی و تهیه گزارش نشدند.^(۷)

— دست آخر باید از فروپاشی شوروی در دسامبر ۱۹۹۱ (دی ماه ۱۳۷۰) نام برد که به پیدایش سه دولت هسته‌ای جدید یعنی قزاقستان، بلاروس و اوکراین انجامید. به این ترتیب که میراث سلاحهای هسته‌ای بازمانده از اتحاد شوروی در سرزمینهای این سه دولت به آنها رسیده بود. در حالی که دولتهای عضو «جامعه مستقل مشترک المنافع» به موجب اعلامیه ۲۱ دسامبر ۱۹۹۱ آلمانآئی،^(۸) اندیشه فرماندهی مشترک نیروهای نظامی استراتژیک و نظارت واحد بر سلاحهای هسته‌ای را پذیرفتند، ولی نگرانی از خطر تکثیر سلاحهای هسته‌ای از میان نرفت. زیرا این سلاحها تحت اختیار دولتهای محل استقرار بودند و روند کاهش یا انتقال آن به خاک روسیه، بستگی به اراده آنها داشت. این نگرانیها با اعلام مواضع اوکراین به هنگام امضای پروتکل لیسبون در ۲۳ می ۱۹۹۲ (خرداد ۱۳۷۱) تشدید شد. با این پروتکل، فدراسیون روسیه، اوکراین، قزاقستان و بلاروس به عنوان دولتهای جانشین اتحاد جماهیر شوروی، تعهدات معاهده ۱۹۹۱ کاهش سلاحهای استراتژیک بین آمریکا و شوروی (استارت) را در مقابل آمریکا به عهده گرفتند. در آن زمان دولت اوکراین، حق خویش را برای تأمین منافع امنیت ملی خود، محفوظ اعلام کرد.^(۹)

با پیوستن سه دولت یادشده به معاهده منع گسترش^(۱۰) و پایان سریع مرحله انهدام یا انتقال این سلاحها به خاک روسیه، نگرانیها تا حدودی از میان رفت. هرچند که اختلال امور اداری ناشی از فروپاشی شوروی، سبب شده تا برخی از کارگزاران این دولتها برای کسب درآمدی سهل و آسان به جابجایی غیرقانونی و قاچاق مواد منفجره روی بیاورند. تنها در سال ۱۹۹۳، بیش از ۲۴۱ مورد جابجایی غیرقانونی پلوتونیوم غنی شده، تحت پیگرد قضایی دولتهای مختلف قرار گرفت.^(۱۱) کنگره آمریکا در برابر خطراتی این چنین بود که با تصویب قانون موسوم به Nunn - Luger در سال ۱۹۹۱، برنامه‌ای برای همکاری با جانشینان شوروی تصویب کرد تا امنیت عملیات نابودسازی سلاحهای هسته‌ای را تأمین نماید.^(۱۲) در ۲۷ سپتامبر ۱۹۹۳، کلinton رئیس جمهور آمریکا با سخنرانی در مجمع عمومی ملل متحد به تشریح اصول کلی این برنامه پرداخت و متعاقب توافق ۲۸ سپتامبر ۱۹۹۴ با یلتسین رئیس جمهور روسیه، اجرای آن آغاز شد.^(۱۳)

۲- شتاب در قانونمند کردن سلاحهای کشتار جمعی

نگرانی از گسترش افقی سلاحهای کشتار جمعی و پایان دوره جنگ سرد موجب تقویت و تسریع تلاشهای بین المللی برای تکمیل مقررات بین المللی مربوط به این سلاحها شد.

اوضاع جدید بین المللی، زمینه مساعدی برای ادامه و ختم موفقیت آمیز مذاکرات تدوین کنوانسیون سلاحهای شیمیایی در کنفرانس خلع سلاح ژنو فراهم آورد. زیرا تا آن زمان منازعه شرق و غرب و امتناع کشورهای سوسیالیست از پذیرفتن هر نوع بازرسی در محل، مانع عمده چنین توافقی بود.

همین وضع مناسب سبب شد تا در ۱۳ می ۱۹۹۵ (۲۳ اردیبهشت ۱۳۷۴) معاهده منع گسترش سلاحهای هسته ای برای مدت نامحدود تمدید شود و در ۱۱ سپتامبر ۱۹۹۶ (۲۰ شهریور ۱۳۷۵) معاهده منع کامل آزمایشهای هسته ای به امضا برسد. همچنین در سال ۱۹۹۵ پیمانهای منطقه ای جدیدی در آفریقا و آسیای جنوب شرقی برای ایجاد مناطق عاری از سلاح هسته ای منعقد شد.

دیوان بین المللی دادگستری هم صرفاً تماشاگر این صحنه نبود و در واقع نباید سهم دیوان را در این روند نادیده گرفت. رأی مشورتی ۸ ژوئیه ۱۹۹۶ در پاسخ به سؤال مجمع عمومی درباره مسئله بسیار بحث انگیز مشروعیت تهدید و استفاده از سلاح هسته ای، بی کمترین تردید، در تکامل نظام حقوقی سلاحهای هسته ای تأثیری به سزا داشته است. در آخر باید اضافه کرد که در کنفرانس خلع سلاح، مذاکرات برای تکمیل روشهای نظارت بر اجرای تعهدات کنوانسیون سلاحهای بیولوژیک همچنان ادامه دارد.

این پویایی قانونگذاری بین المللی موجب شده تا کار خلع سلاح شیمیایی و بیولوژیک به پایان خود نزدیک شود (بخش اول)، حقوق بین الملل سلاحهای هسته ای توسعه و تکامل یابد (بخش دوم)، و ساز و کارهای عهدنامه ای نظارت بر تعهدات دولتها نسبت به سلاحهای کشتار جمعی راه کمال ببوید (بخش سوم).